

A NEM-R-EZÉS ELSAJÁTÍTÁSA MAGYAR NYELVTANULÓK ANGOL KIEJTÉSÉBEN

Piukovics Ágnes

Bevezetés

Jelen tanulmány¹ célja annak illusztrálása, hogy a nyelvi kontaktus különböző formáiban azonos jelenségeket figyelhetünk meg. Plag (2009) internyelvhipotézisének értelmében az olyan köztes nyelvi rendszerek, mint például a szubsztrátum és szupersztrátum keveredéséből létrejövő kreol nyelv, valamint az idegennyelv-tanulás során az anyanyelv és az idegen nyelv kontaktusából létrejövő internyelv, egymással párhuzamos nyelvi folyamatok mentén alakulnak ki, mintázataikat pedig univerzális elvek határozzák meg.

A dolgozatban vizsgált jelenség az angol nyelv kiejtésváltozataira jellemző (nem-)R-ezés ('(non-)rhoticity'), mely az angol akcentusokat két fő csoportra, R-ező ('rhotic') és nem-R-ező ('non-rhotic') változatokra osztja. Az R-ezés tekintetében köztes formát képviselő kiejtésváltozatokat részben R-ező ('semi-rhotic') akcentusoknak nevezzük, l. Wells (1982: 76, 221). Ezekre a változatokra jellemző mintázatokat figyelhetünk meg olyan magyar anyanyelvű nyelvtanulók internyelvében, akik egy nem-R-ező angol kiejtésváltozat elsajátítására törekednek.

A tanulmány felépítése a következő: Az 1. pont részletesebben bemutatja az angol R-ező, nem-R-ező és részben R-ező változatait, a legnagyobb hangsúlyt az utóbbira helyezve. A 2. pontban egy empirikus pilot kutatás bemutatására kerül sor, melynek eredményeit a 3. pont fogja részletezni. A 4. pont végül az összegzés előtt megemlíti a kutatás korlátait.

1. Az R viselkedése az angol nyelv kiejtésváltozataiban

Ebben a pontban részletesebben is megnézzük az R-ező, a nem R-ező, valamint a részben R-ező angol akcentusok jellemzőit.

¹ Szeretnék köszönetet mondani Balogné Bérces Katalinnak a kutatás minden szakaszában nyújtott segítségéért; egy anonim lektornak egy korábbi változat részletes véleményezéséért; valamint a 2016/2017-es tanévben tartott hazai és nemzetközi konferencia-előadásaim hallgatóságának értékes hozzászólásaiért.

1.1. R-ező és nem-R-ező akcentusok

Az R viselkedése alapján két fő típusba, ún. R-ező és nem-R-ező kategóriába oszthatjuk az angol nyelv kiejtészváltozatait. Fontos kiemelni, hogy ez a megkülönböztetés kétféle lehetséges módon értelmezhető, melyek közül csak az egyik releváns a dolgozatban vizsgált jelenség esetében. Az első, klasszikus értelmezés szerint az R-ező akcentusokban, mint amilyen pl. a standard amerikai kiejtés (General American, GA) minden etimologikus/ortografikus R megjelenik a kiejtésben, míg a nem-R-ező akcentusokban, pl. a standard brit kiejtésben (Received Pronunciation, RP) a prevokális pozíciót kivéve törlődik az R. Az utóbbi típusú akcentusokban a *nurse* 'ápolónő', *car* 'autó', *market* 'piac' és *letter* 'levél' szavak egyikében sem fog /r/ megjelenni a kiejtésben.

A másik definíció az anyanyelvi beszélő szempontját helyezi előtérbe, és a nem-R-ezést egy fonotaktikai megkötesként határozza meg, mely alapján /r/ csak onszetben (vagy bizonyos helyzetekben szótagalkotó R-ként) jelenhet meg, morfémahatáron pedig alternáció működik. Ez a megközelítés számára az R itt tárgyalt viselkedése nem értelmezhető törlési szabályként (R-törlés, angolul 'R-dropping'), hiszen az /r/ a bemeneti alakokban nem szerepel, így a morfémahatáron megjelenő /r/-ek megjelenése is minden esetben (nemcsak a nem etimologikus, ún. betoldott R ('intrusive-R'), hanem a kötő-R ('linking-R') esetében is) betoldásként elemzendő, vö. pl. Broadbent (1991).

Mivel a tanulmányban bemutatott pilot kísérlet magyar anyanyelvű beszélők angol kiejtését vizsgálja, a jelenség előbbi értelmezését veszi alapul, hiszen nyelvtanulók esetében aligha hagyatkozhatunk egy anyanyelvi beszélők szemszögét figyelembe vevő megközelítésre. Az anyanyelv-elsajátítás és az idegennyelv-tanulás mechanizmusai ugyanis (a vizsgált jelenség tekintetében legalábbis) jelentős mértékben eltérnek egymástól. Feltételezhetjük, hogy az idegennyelv-tanulás során az íráskép már a nyelvtanulás kezdetétől jelen van és hatást gyakorol a kiejtésre, nem úgy, mint pl. az anyanyelv-elsajátítás, vagy a második nyelv elsajátítása esetében. Utóbbit is el kell választanunk az idegennyelv-tanulástól, a magyar nyelvtanulók esetében különösen, mivel a magyarországi nyelvtanításban a nyelvtanulás nagyrészt tantermi keretek között zajlik, emiatt nem vagy nem feltétlenül az anyanyelvi kiejtett alakok lesznek az bemenetben. Az írásképben megjelenő R erős hatásához magyarok esetében nemcsak a nyelvtanulás módja, hanem az anyanyelv írásrendszerének többnyire hangjelölő jellege is hozzájárulhat, mely jelentősen eltér az angol nyelv sokszor megjósolhatatlan betű-hang megfeleltetéseitől.

Ebben a specifikus nyelvtanulási esetben tehát a kezdeti internyelv-stádium várhatóan R-ező lesz; a nem-R-ezés későbbi, magasabb nyelvtudásszinten való megjelenése pedig az R elnyomását fogja jelenteni. Ez indokolja a klasszikus, diakroniára épülő definícióra való hagyatkozást, és emiatt fog a dolgozat a nem-R-ezés jelenségére mint R-törlési szabályra tekinteni.

Tisztázandó továbbá, hogy a dolgozatban bemutatott vizsgálat, s így a teljes tanulmány kizárólag a nem prevokális /r/-ek megjelenésére vagy nem-ejtésére szorítkozik; egyéb aspektusokat (pl. a kiejtésben megjelenő /r/-ek a szomszédos hangzókra gyakorolt hatása, vagy az /r/-ek minősége) nem tárgyal. Germán nyelvekre jellemző tulajdonság, hogy az R hangok képesek megváltoztatni az őket körülvevő hangzók (leginkább magánhangzók) minőségét, ilyenformán jönnek létre R-színezetű vagy rotikus hangzók; a roticitás ezen értelmé viszont a vizsgált jelenség szempontjából nem releváns; a nem prevokális R-ek hatására megjelenő R-színezetű magánhangzók esetét ejtett /r/-nek tekintjük. (A tanulmány emiatt használja az „R-ező” / „nem-R-ező” megfelelőjét az angol ‘rhotic/non-rhotic’ terminusnak, és kerüli kifejezetten a „rotikus” / „nem-rotikus” fordítást.)

A dolgozat nem tér ki továbbá a kiejtésben megjelenő /r/-ek minőségére sem – bár érdekesnek ígérkezhet a kérdés a magyar és az angol /r/-ek képzésének különbségei okán, ez a terület a vizsgálat céljai között nem szerepelt, és a kísérlet során be is bizonyosodott, hogy valószínűleg nem is érdemes vizsgálni, hiszen valamennyi adatközlő célnyelv-közel R-minőségeket ejtett. Ebből az következik, hogy az /r/ helyes megvalósítása valószínűleg jóval előbb megtörténik a nyelvtanulási folyamatban, mint a nem prevokális /r/-ek következetes nem-ejtése. Zajac–Rojczyk (2017) lengyel nyelvtanulókon végzett kísérlete megerősíti ezt a sejtést.

1.2. Részben R-ező akcentusok

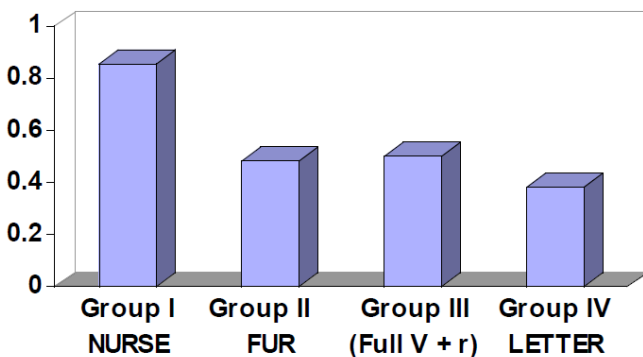
Részben R-ező akcentusnak az olyan változatokat nevezzük, amelyekben az R bizonyos nem prevokális helyzetben (vagy helyzetekben) konzisztensen megmarad, másokban viszont törlődik, l. Wells (1982: 221). A dolgozat egy olyan informális megfigyelésből indult ki, hogy az anyanyelvi változatokhoz hasonló konzisztenciákra utaló jelek figyelhetők meg magyar nyelvtanulók angol kiejtésében – a bemutatott pilot kísérlet célja tehát, hogy empirikusan megvizsgálja, hogy valóban kimutatható-e következetesség az olyan nyelvtanulók kiejtésében, akiknek az angol akcentusa valahol a kategorikus nem-R-ezés és R-ezés között helyezkedik el. Ám előbb nézzük meg, hogy pontosan milyen konzisztenciák találhatók az anyanyelvi részben R-ező akcentusokban.

Az R-ezés tekintetében köztes kategóriába tartozó kiejtésváltozatok a nyelvjárások közti érintkezés hatására jönnek létre oly módon, hogy vagy egy hagyományosan nem-R-ező akcentus az R-ezés felé kezd hajlani (ilyen pl. a jamaikai bazilektus és a bostoni angol), vagy fordítva (pl. a southlandi újjélandi angol és az észak-yorkshire-i angol). Az ilyenformán létrejövő nyelvi rendszer értelemszerűen eltér a szubsztrátumtól és a szupersztrátumtól is.

Az R-ezés összesített mértéke ezekben az (anyanyelvi) részben R-ező kiejtésváltozatokban 20 és 40% közé tehető – pl. egy, a jamaikai kreolt vizsgáló kutatás 21,7%-os arányt állapított meg, l. Rosenfelder (2009: 68), a bostoni angol esetében ez a szám 38%, l. Irwin–Nagy (2007: 140). Mindez azt jelenti, hogy ezekben a változatokban az összes potenciális nem prevokális R 20–40%-a realizálódik.

A részben R-ező kiejtésváltozatoknak számos altípusát dokumentálták. Bár az adatok sok helyen hiányosak, látszólag két fő hatás játszik szerepet az R nem prevokális helyzetekben történő realizációjában, melyekre Balogné Bérces–Piukovics (2017) alapján melodikus és prozodikus (vagy prozódiai) hatásként fogunk utalni. (Az ebbe a két fő kategóriába rendszerezhető hatásokon kívül még számos, kevésbé jelentős faktor is hozzájárulhat az /r/ ejtéséhez vagy törléséhez, de mivel a szakirodalom elenyésző mértékben tárgyalja azokat a két fő hatáshoz képest, ebben a pilot kísérletben a kisebb hatásokat nem vettük figyelembe.)

A melodikus hatás azt jelenti, hogy az R-t megelőző NURSE (és/vagy LETTER) magánhangzó támogatja az R megjelenését. A dolgozatban az egyes angol magánhangzókra Wells (1982) kulcsszavainak segítségével utalunk, így NURSE magánhangzó alatt a *hurt* 'sért', *term* 'szak kifejezés', *work* 'dolgozik' stb. szavakban megjelenő hangzót (RP kiejtésben /ɜ:/), LETTER magánhangzó alatt pedig a szóvégi svát értjük. Ennek értelmében bizonyos részben R-ező akcentusokban a NURSE és/vagy LETTER típusú szavakban nagyobb arányú lesz az R megvalósulása, mint más magánhangzók esetén. Ilyen változat pl. a bostoni angol, melyben a NURSE magánhangzót követő nem prevokális R-ek több mint 80%-a megjelenik a kiejtésben, szemben más magánhangzókkal (Wells (1982) kulcsszavai alapján CURE, START, NEAR, SQUARE, NORTH/FORCE), melyek esetében jelentősen kisebb az R-realizáció mértéke, vö. az 1. ábra első és harmadik oszlopát). A LETTER magánhangzó R-ezést növelő hatása ebben a változatban nem kimutatható (l. 1. ábra 4. oszlop).

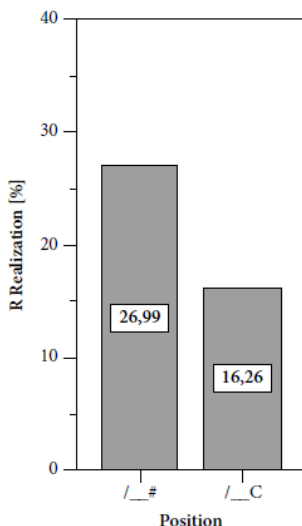

1. ábra: R-realizáció a bostoni angolban (Irwin–Nagy 2007: 141)

A melodikus hatás egy lehetséges magyarázata, hogy a NURSE és a LETTER típusú szavak egy R-színezetű magánhangzót tartalmaznak (/ɜ/ vagy /ə/), vagy szótagalkotó /r/-t, az R ilyen esetben pedig a szótagmagban van, nem kódában, mely indokolja az R realizációját.

A másik hatást, mely befolyásolja az R megjelenését, prozódiai hatásnak nevezhetjük, vö. Balogné Bérces–Piukovics (2017). Ennek értelmében szóvégi és hangsúlyos pozíciókban nagyobb arányban marad meg az R, mint más-salhangzó előtt vagy hangsúlytalan helyzetben (l. pl. 2. ábra). Az olyan változatokban tehát, melyekben a prozódiai hatás érvényesül, a *car* 'autó' típusú szavak lesznek azok, amelyekben nagy lesz az R-realizáció mértéke (ilyen pl. a jamaikai kreol), illetve a LETTER típusú szavak, bár utóbbi esetben a melodikus hatás is feltételezhető.

A prozódiai hatás leginkább azzal magyarázható, hogy egy pozíció fonológiai stabilitása megakadályozza az ott lévő szegmentum gyengülését vagy törlését. Számos nyelvből hozott példával illusztrálható, l. pl. Scheer (2004: 629), hogy a szóvégi helyzet stabilabb a prekonzonantálisnál, a hangsúlyos pedig a hangsúlytalanál – ezen univerzális jelenség magyarázhatja a jamaikai típusú változatokban észlelt részben R-ező mintázatot.

2. ábra: R-realizáció a jamaikai angolban (Rosenfelder 2009: 79)

A szóvégi helyzetet továbbá az is stabilizálni tudja, hogy ott az R tekintetében változás van: morfémahatáron ugyanis liaison-jelenségek (kötő-R megjelenése) mennek végbe. Példával illusztrálva, míg a *bore* 'untat' és a *bored* 'unatkozik' szavakban nincs /r/ a kiejtésben, ugyanennek a szónak más alakjaiban kötő-R jelenik meg, pl. szón belül *boring* 'unalmas', szóhatáron *bore us* 'untat minket'. Feltételezhetjük emiatt, hogy a szóvégi R-ek nagyobb arányú realizációjához az is hozzájárul, hogy az ilyen típusú szavak néha R-t tartalmazó alakban jelennek meg (szemben pl. a *market* 'piac' típusú szavakkal, melyekben a prekonsonantális helyzet miatt nem lesz változás).

Mindezek alapján a tanulmány a következő kérdésre igyekszik választ találni: Létrejöhet-e részben R-ező internyelv a nem-R-ezés nem tökéletes elcsúsztatásának eredményeképp? A kérdés megválaszolását egy empirikus kutatás segítette, melynek bemutatására a következő pontban kerül sor.

2. A kísérlet bemutatása

Az alábbiakban egy pilot kutatásnak szánt empirikus kísérlet megtervezését, lebonyolítását, eredményeit és tanulságait ismertetjük.

2.1. Az adatközlők

A kísérletben 13 felsőfokú nyelvhasználó (nyelvtanárok és anglisztika alapszakos egyetemi hallgatók) vett részt. Minden kísérleti személy magyar anyanyelvű, és az angolt idegen nyelvként tanulta, melyből következik, hogy esetükben az íráskép a kiejtésre gyakorolt erős hatását feltételezhetjük (amellett természetesen, hogy pl. filmekben és a médiában egyre nagyobb teret nyerő amerikai kiejtési alakok is az R-ezés felé húzhatják a tanulók kiejtését). Az adatközlők válogatásakor mindegyikükkel egy rövid interjú készült, melynek során a nyelvtanulásuk módjáról szerzett információk mellett a célakcentusokra (a célnyelv azon kiejtésváltozata, melynek elsajátítására törekednek a nyelvtanulók) is fény derült. A kísérletben résztvevő mind a 13 adatközlő célakcentusa nem-R-ező.

2.2. Eszközök és adatgyűjtési módszerek

A vizsgált nyelvtanulók kiejtéséről kézi mikrofonnal rögzített hangfelvétel készült, melynek során három feladatra került sor. Elsőként spontán beszéd felvétele történt (egy monológ az adatközlők előző napjának eseményeiről minimális képi stimulus segítségével), majd egy irányított feladat megoldása következett: kártyákon szereplő különböző használati- és dísz tárgyakat (pl. *air conditioner* 'légkondicionáló', *guitar* 'gitár', *scarf* 'sál' stb.) kellett az adatközlőknek egy nappali szobát ábrázoló nagyobb képen (l. 3. ábra) meghatározott szabályok szerint a számozott helyekre elhelyezniük. Végül egy rövid szöveg felolvasása zárta a felvételt. Ily módon beszélőnként 20–30 perces hangfelvételek készültek.

3. ábra: A kísérlet 2. feladatához használt kép, mely a RoomStyler nevű ingyenes programmal készült.

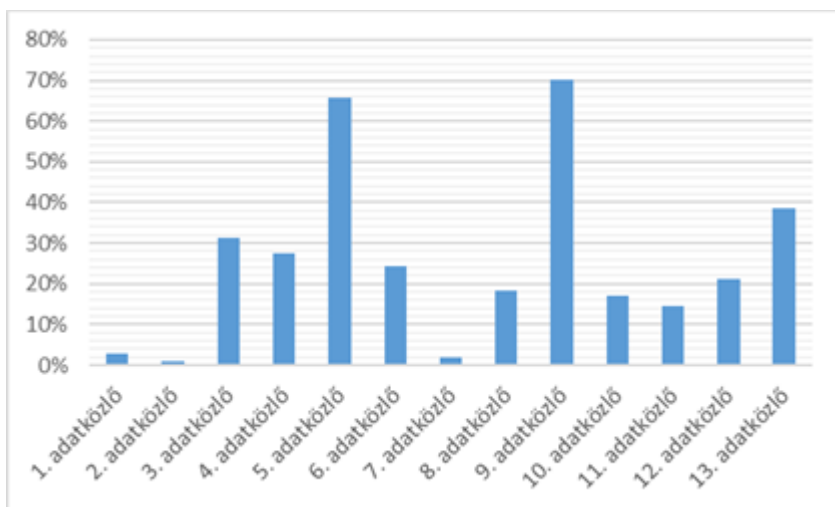
2.3. Adatelemzés

Az adatok elemzése egy Microsoft Excel adatbázis segítségével történt. Feladatonként és beszélőként az elicitált, potenciális nem prevokális R-t tartalmazó szavak listája került bele a táblázatba. A szólista három beállított kritériumra volt szűrhető: az R pozíciója (prekonzonantális vagy szóvégi), hangsúly (hangsúlyos vagy hangsúlytalan), valamint az R-t megelőző magánhangzó. Minden szó esetében nyilvántartásba került, hogy az egyes beszélők hányszor mondták ki az adott szót összesen, és abból hány esetben jelent meg az R a kiejtésükben.

Az adatbázisba nem kerültek bele azok az előfordulások, ahol nem volt egyértelműen eldönthető, hogy ejtett-e /r/-t az adatközlő vagy nem, illetve ahol olyan kiejtési hibát vétett, amely miatt a szó nem elemezhetővé vált. Utóbbi esetre pl. gyakori hiba volt a *weren't* 'nem volt' szó kétszótagú ejtése egy magánhangzó betoldásával az /r/ és az /nt/ közé, ezzel megszüntetve az R prekonzonantális pozícióját, és a kísérletben vizsgált szempontok szerinti elemezhetőségét. Így módon a potenciális nem prevokális R-t tartalmazó szavak összesen közel 1300 db kiejtése került be végül az adatbázisba.

3. Eredmények

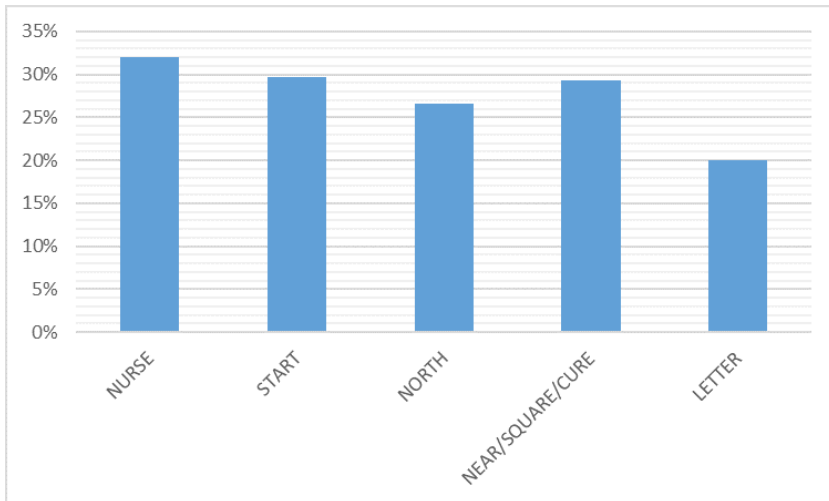
A 13 adatközlő kiejtésében az R megvalósulásának összesített mértéke 26%, amely egyrészt megfeleltethető az anyanyelvi átlagos aránynak (20–40%, l. az 1.2. pontot), másrészt azt mutatja, hogy a nem-R-ező kiejtőváltozat elsajátítására törekvő nyelvstanulók viszonylag jól teljesítenek, de természetesen nem hibátlanul. Fontos megjegyezni, hogy jelentős mértékű beszélőn belüli és beszélők közötti variabilitás vehető észre az adatokban (l. 4. ábra): míg az 5. és a 9. beszélő kiugróan magas értékeket produkált, az 1., 2. és a 7. beszélő esetében nagyon kicsi az R-ezés mértéke, hármójuk kiejtése már a kategorikus nem-R-ező változathoz közelít. A többi beszélő R-ezésének mértéke az anyanyelvi átlagoknak megfelelő.

4. ábra: Beszélőn belüli és beszélők közötti variabilitás

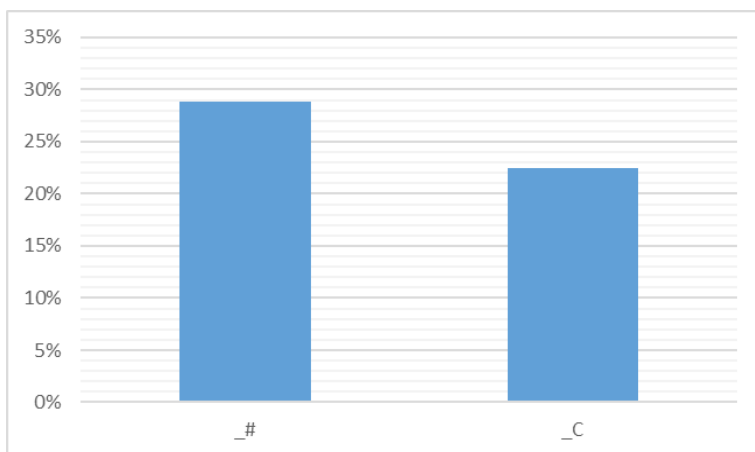
Ami az R-ek megtartását vagy törlését befolyásoló két fő hatást, közülük először a melodikus hatást illeti, nem látszik az esetünkben, hogy a NURSE magánhangzó előtt nagyobb arányban jelennének meg R-ek a kiejtésben, sőt, úgy tűnik, hogy az R-t megelőző magánhangzó semmilyen hatással nincs az R viselkedésére (l. 5. ábra). Ennek lehetséges magyarázata, hogy nem anyanyelvi beszélőként a nyelvstanulók nem egyesítik a NURSE magánhangzót az utána álló R-rel, hanem a magánhangzó minőségétől függetlenül egyformán

kezelnek minden magánhangzó + R szekvenciát, így tehát nem ejtenek R-színezetű magánhangzót vagy szótagalkotó R-t.

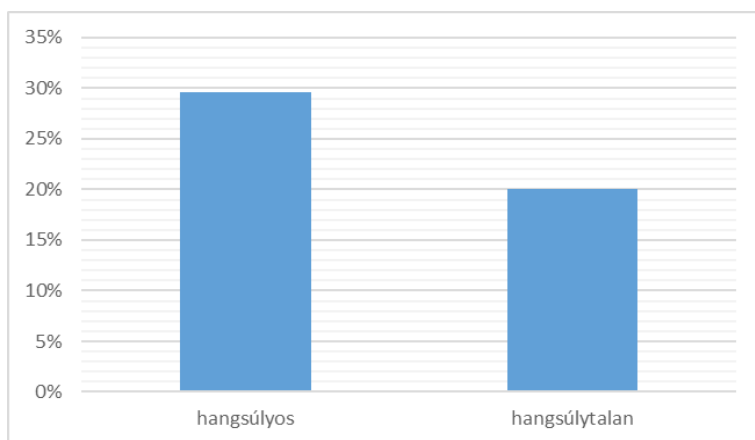

5. ábra: A melodikus hatás hiánya az adatközlők kiejtésében

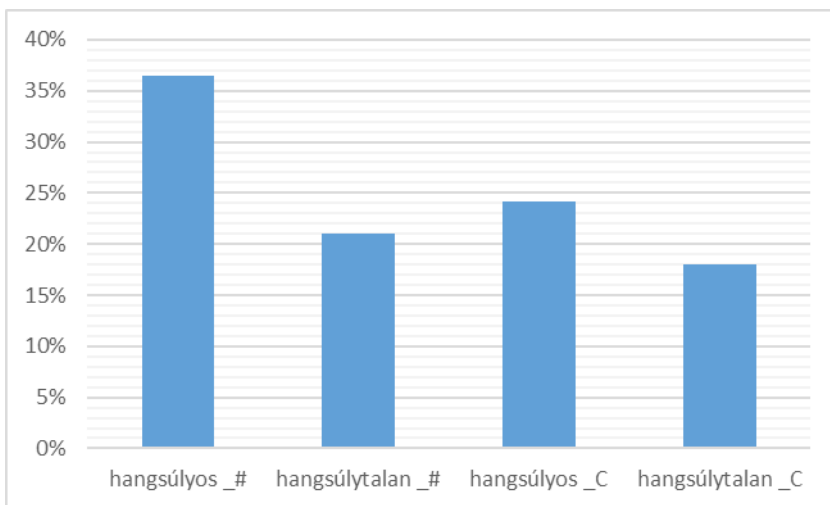
A prozodikus hatás viszont már kimutatható az adatokból: látszik, hogy mind a szóvégi (l. 6. ábra), mind a hangsúlyos helyzet (l. 7. ábra) megalapozza az R nagyobb arányban történő megjelenését (utóbbi tűnik a kettő közül az erősebb faktornak, mivel a szóvégi R kisebb mértékben látszik stabilabbnak a prekonzonantálisnál). Ha pedig megnézzük a két faktor egymással való kombinációit (l. 8. ábra), láthatjuk, hogy szóvégi hangsúlyos pozícióban jelentősen nagyobb arányú a megtartott R-ek száma a másik három kombinációhoz képest, valamint így is látszik, hogy a hangsúly meghatározóbb faktor, mint az R pozíciója.

6. ábra: R-realizáció szóvégi és prekonsonantális helyzetben

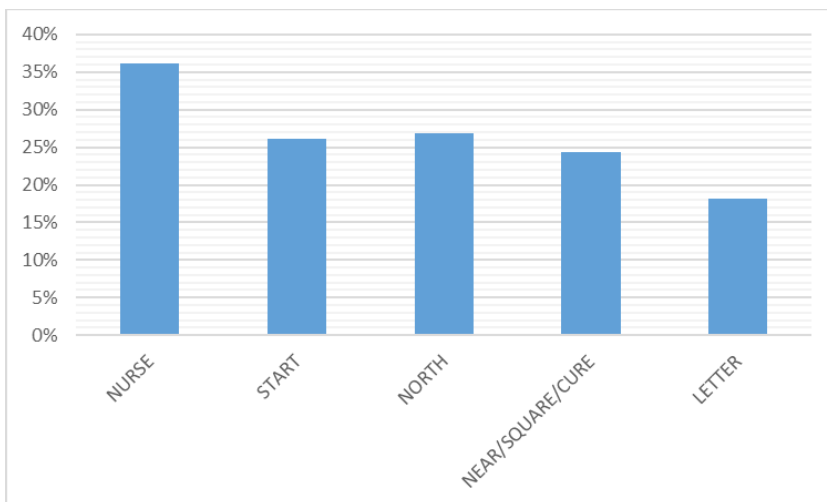
7. ábra: R-realizáció hangsúlyos és hangsúlytalan helyzetben

8. ábra: R-realizáció a szóvégi és prekonsonantális helyzetek permutációiban

Az eredmények eddigi ismertetése a 13 kísérleti személy összesített értékeit mutatta meg – nézzük meg most az adatközlőket kisebb csoportokra bontva, illetve egyenként is!

Először vizsgáljuk meg az arányok alakulását abban az esetben, ha az öt kiugró értékű beszélő eredményeit (a két erősen R-ező, és a három szinte kategorikus nem-R-ező akcentussal beszélő alanyt) kihagyjuk az elemzésből. Ez a melodikus hatásban mutat érdemi változást (l. 9. ábra): bár a különbség a NURSE és a többi magánhangzó között távolról sem olyan éles még így sem, mint az anyanyelvi kiejtésváltozatok esetében, elmondhatjuk, hogy a nyelvtanulók valószínűleg nagyobb arányban egyesítik az R-t az azt megelőző NURSE magánhangzóval, mint ahogyan az összesített átlagból kirajzolódott. Bár az /r/ magánhangzókra gyakorolt hatását ez a kísérlet nem vizsgálta, a hangfelvételek újbóli meghallgatása alátámasztja ezt a konklúziót: R-színerezetű magánhangzókat bizonyos adatközlők ejtettek nagy arányban, míg mások semmikor, ez eredményez nehezen értelmezhető átlagos értékeket. Egy pontosabb képhez viszont az adatközlők egyenkénti kielemezésére volna szükség, melyhez ebben a kísérletben nem áll rendelkezésre kellő mennyiségű adat.

9. ábra: A melodikus hatás érvényesülése a kiugró értékek elemzésből való kihagyásával

Az adatközlők kiejtésének egyenként történő elemzésekor további megfigyeléseket is tehetünk. Említettük, hogy a részben R-ező kiejtészváltozatok különböző altípusokba sorolhatók annak alapján, hogy a melodikus és/vagy a prozódiai hatás milyen mértékben befolyásolja az R megvalósulását (l. 1.2.-es pont). Valószínűsíthető, hogy az egyes adatközlők internyelvében megjelenő mintázatok megfeleltethetők az anyanyelvi részben R-ező kiejtészváltozatok altípusainak, hiszen az egyes beszélők esetében olyan mintázatokat láthatunk kirajzolódni, mely bizonyos típusú szavakban (melodikus vagy prozódiai hatásra) előnyben részesíti az R megvalósulását. Ennek pontos kimutatásához viszont több adatközlőre, hosszabb hangfelvételekre és további kutatásokra van szükség, mivel az ebben a kísérletben használt adatbázisban az egy beszélőre lebontott gyűjtött adat mennyisége túl kevés ahhoz, hogy az egyes adatközlőkről megbízható megállapításokat tegyünk.

Egy másik megfigyelés az egyes adatközlők kiejtésével kapcsolatban, hogy egyik adatközlő beszédében sem mutatkozott hangátkötés (kötő- és betoldott R), még a három, a kategorikus nem-R-ezéshez (melynek jellemzője az R-liaison) közelítő beszélő esetében sem: a morfémahatáron lévő R-ek az ő kiejtésükben is törölődtek, a hiátust pedig általában glottális zárhangokkal

oldották fel. Ennek magyarázatához is további vizsgálatokra van szükség, de előljáróban annyit megállapíthatunk, hogy a liaison-jelenségek valószínűleg a nem-R-ezés elsajátításának egy későbbi stádiumában jelennek meg. Ez egy további bizonyítékként szolgálhat arra, hogy az angolt idegen nyelvként tanult beszélők esetében valóban nem elemezhetjük a tanulmányban vizsgált jelenséget R-betoldásként, hiszen a tanulók kiindulópontja az R-t tartalmazó alak, melyből az R elnyomásának hatására alakulnak ki az R nélküli formák; az R visszaállítása morfémahatáron pedig vélhetően egy ezutáni stádiumban történik.

4. A vizsgálat korlátai

A kutatás pilot jellegéből adódóan a vizsgálat számos korlátjára fény derült az adatelemzés közben. Ezek közül talán a legfontosabb a megfigyelői paradoxon (observer's paradox), mely jelentős mértékben volt jelen a dolgozatban bemutatott kísérletben. A kutatásban résztvevő adatközlőkre ugyanis nagy mértékben jellemző a tudatos normakövetés (esetükben egy nem-R-ező kiejtészváltozat követése), mely olyan mesterséges körülmények között, mint az itt bemutatott kísérlet, a beszédükre történő fokozott odafigyelést von maga után. Ez meg is mutatkozott abban, hogy a három különböző feladatban (ahogy ez várható is volt, vö. pl. Tarone 1979, Tarone 1982) ahogy csökkent a spontaneitás mértéke és a feladatok formalitása nőtt, fokozatosan közelített az adatközlők kiejtése a nem-R-ezés felé. Részben ezzel magyarázható a három szinte tökéletes nem-R-ező mintázatot mutató adatközlő esete: valószínűsíthető, hogy spontán beszédüknek egy hosszabb felvétele esetén nagyobb lett volna az R-realizáció mértéke. Az egyik adatközlő esetében ez különösen megmutatkozott, aki a kísérlet vége felé hirtelen átváltott egy kategorikus nem-R-ező akcentusra, vélhetően annak köszönhetően, hogy rájött, milyen nyelvi jelenség vizsgálatára irányulhatnak a feladatok.

Az adatok elemzését az is nehezítette, hogy az R megjelenésére számos olyan tényező hatással lehet, melyet ebben a kutatásban nem vettünk figyelembe. Ilyen pl. a szavak gyakorisága, hiszen minél gyakoribb egy szó, annál valószínűbb, hogy a nem-R-ezésre törekvő nyelvtanulók kiejtésében megvalósul az adott szóban R-törlés. Ez magyarázhatja, hogy a *before* 'előtt' szóban kisebb mértékű volt az R megvalósulása, mint pl. a *door* 'ajtó' szóban (mely kevésbé gyakori), melyek egyébként a kísérletben vizsgált tényezők tekintetében (pozíció, hangsúly és az R-t megelőző magánhangzó) megegyeznek.

A szavak gyakoriságával összefüggésben állhat az a probléma is, hogy bizonyos lexikális elemek esetében egy rögzült R-ező vagy nem R-ező ejtést

feltételezhetünk egy erős minta-kiejtésnek köszönhetően. A legszembetűnőbb példa erre a *yesterday* 'tegnap' szó esete, mely minden adatközlő beszédében (akár többször is) megjelent, és egy esetben sem tartalmazott R-t, még a két kiugróan R-ező beszélő kiejtésében sem. Ennek az lehet a magyarázata, hogy a nyelvtanulók ezt a szót egy erős nem-R-ező minta (pl. a közismert Beatles-sláger) hatására nem-R-ező formában tanulták meg, és az ilyen formában rögzült a beszélők mentális reprezentációjában. Emiatt az is elképzelhető, hogy ez a szó nem tartalmaz R-t még az R-ező akcentusú nyelvtanulók kiejtésében sem.

Hasonlóképpen nem vettük figyelembe az R-t követő mássalhangzókat, illetve az olyan szociolingvisztikai tényezőket, mint nem, kor stb., melyek R-ezésre gyakorolt hatása szintén kimutatható, vö. pl. Rosenfelder (2009).

Ezekén kívül még egy olyan faktor is szerepet játszhat az R-ezés mértékében, amelyről a cikk írásakor még nem született vizsgálat: a szavak hossza. Erre a lehetséges hatásra néhány nyelvtanár adatközlő hívta fel a figyelmet, akik a kísérlet kapcsán kialakult beszélgetésünk során arra a felismerésre jutottak, hogy rövidebb szavak esetén nagyobb mértékben tartják meg az R-eket, attól tartva, hogy tanítványaiknak nehézséget okozna az R nélküli alalakok felismerése. Ez összefügghet a (mind az angolban, mind a magyarban meglevő) minimális szó megszorítással is. Az itt felsorolt számos további tényező hatásainak részletesebb, statisztikai elemzést is magába foglaló vizsgálata a kutatás folytatásában egy megoldandó feladat lesz.

Összegzés

Jelen tanulmány azt illusztrálta, hogy szisztematikus mintázatok rajzolódnak ki egymástól függetlenül kialakuló köztes fonológiai rendszerekben (esetünkben kreol nyelvekben és internyelvekben). A bemutatott kísérlet eredményei azt mutatják, hogy a nem-R-ezés elsajátításában is megtalálható egy köztes állapot, melynek jellemzői az anyanyelvi részben R-ező kiejtészváltozatokban észlelt jelenségekkel párhuzamba állítható. Összegzésként elmondhatjuk, hogy a nem-R-ezésre törekvő nyelvtanulók a tipikusan magyar akcentussal beszélt angol („Hunglish”) egy olyan részben R-ező változatát beszélik, amely beszélőnként eltér. A nem-R-ezés teljes elsajátítása előtt az internyelvükben található köztes stádium mintázatait legfőképpen a nyelvi szerveződé- és általános elvei határozzák meg, vö. Plag (2009), vagyis a prózódiai stabilitás univerzális fonológiai alapelvei.

Hivatkozások

- Balogné Bérces Katalin – Piukovics Ágnes 2017. *Semi-rhoticity in language contact: English-based creoles and interlanguages*. Konferencia-előadás, 13th Biennial HUSSE Conference, Eger, 2017. január 26-28.
- Broadbent, Judith 1991. Linking and intrusive *r* in English. *University College London Working Papers in Linguistics* 3: 281–302.
- Irwin, Patricia – Nagy, Naomi 2007. Bostonians /r/ speaking: A quantitative look at (R) in Boston. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 13(2): 135–147.
- Plag, Ingo 2009. Creoles as interlanguages: Phonology. *Journal of Pidgin and Creole Languages* 24(1): 119–138.
- Rosenfelder, Ingrid 2009. Rhoticity in educated Jamaican English: An analysis of the spoken component of ICE-Jamaica. In Thomas Hoffmann – Lucia Siebers (eds.) *World Englishes: Problems, properties and prospects*. Amsterdam, John Benjamins, 61–82.
- Scheer, Tobias 2004. *A lateral theory of phonology: What is CVCV and why should it be?* Berlin, Mouton de Gruyter.
- Tarone, Elaine Elizabeth 1979. Interlanguage as chameleon. *Language Learning* 29: 181–191.
- Tarone, Elaine Elizabeth 1982. Systematicity and attention in interlanguage. *Language Learning* 32: 69–84.
- Wells, John Christopher 1982. *Accents of English*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Zajac, Magdalena – Rojczyk, Arkadiusz 2017. *Realisation of /r/ in the speech of Polish learners of English: An examination of L1 and L2 productions*. Konferencia-előadás, Approaches to Phonology and Phonetics (APAP), Lublin, 2017. június 23-25.